

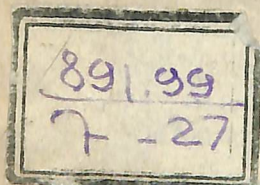
751/916

Վ. ԳՍԻՅԱՆ

ԱՐԱԳԱԾԸ

ՀԱՅ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹՅԱՆ ՄԵԶ

ԼՈՒՍԶՐԱՏ

ԲԵՐԵՎԱՆ

1 9 4 0

op

44298

22 JUN 2007

9 NOV 2011

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԽՍՀ ԼՈՒՍԺՈՂԱԿՈՄԻՏԵ

891.99

7-27

Գ. ԳԱՐՅԱՆ

891.99 24771-59

7-27 Գարգառ

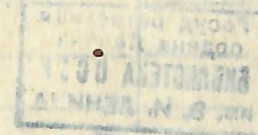
Գարգառի համայնք

պետության կենտրոն

ԳԱՐԳԱՐԱՆ

ԱՐԱԳԱԾԸ

ՀԱՅ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹՅԱՆ ՄԵԶ

2007

18

1200

24771-59

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԽՍՀ ԼՈՒՍԺՈՂԱԿՈՄԻՏԵ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԽՍՀ ԼՈՒՍԺՈՂԱԿՈՄԻՏԵ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԽՍՀ ԼՈՒՍԺՈՂԱԿՈՄԻՏԵ

29 MAR 2013

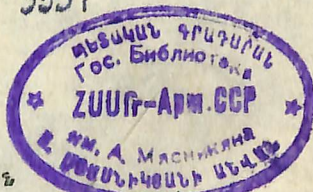
27693

Госуд. б-ка
ордена Ленина
БИБЛИОТЕКА СССР
им. В. И. ЛЕНИНА

11625

48.

3351

Խմբագիր՝ Ս. Ղազարյան
Տեխ. խմբագիր՝ Ն. Կարապետյան
Գլխ. սրբագրիչ՝ Ս. Պարոնիկյան
Հանձնված է արտատպության 1940 թ. ապրիլի 21-ին
Ստորագրված է տպագրելու 1940 թ. սեպտեմբերի 23-ին
ՎՋ 733, հրատ. № 69, պատվեր № 201, տիպատ. 1500

Լուսինքնի տպարան, Յերեան, Տերյան № 127

20771-59

ՅԵՐԿՈՒ ԽՈՍԻ

«Արագածը հայ բանաստեղծության մեջ» վերնագրով այս աշխատությունը գրելու գործը յես ձեռնարկել եմ սրանից մի քանի տարի առաջ, հատկապես մասնաշխատանքային-աշխատանքային խմբերի համար, վորոնք վերելքներ են կատարում դեպի Արագածի կատարները: Մեր հիմնական նպատակն է յեղել տուրիստ և աշխատանքային խմբերին ծանոթացնել հայ գրողների այն բանաստեղծություններին, վորոնք նվիրված են Արագածին: Ուստի այդ բանաստեղծությունները տրվում են վոչ կարճ մեջբերումների ձևով, այլ լրիվ, համարելով, վոր այդ ոգտակար և հետաքրքիր կլինի Արագածի վրա ճամբորդություն կատարող ամեն մի երթևեկորանաի համար: Ավելորդ չենք համարել Արագածի նկարագրության հետ միատեղ տալ նաև վորոշ անհրաժեշտ տեղեկություններ Արագածի պատմության և աշխարհագրության մասին: Հետագայում մենք հրատարակելու յենք առանձին զբոսըրով յերվու աշխատություն ևս՝ «Արագածը հայ մոդուրի պատմության մեջ» և «Արագածի աշխարհագրությունը»: Անշուշտ տարեց-տարի, դեպի Արագածը յեղած հետաքրքրության ամման հետ զուգընթաց մեծանում է նաև Արագածին վերաբերող անհրաժեշտ գրականության պահանջը: Մեր թի այս և թե հետագա բրոշյուրները գեթ մազամբ լրացնելու յեն պոչ բնագավառում յեղած բացը:

Յերեկան, 1940 թ.

ԱՐԱԳԱԾԸ ՀԱՅ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

«...Յերանի՜ քե մեկ որ մեր բնագետ յերայրակից-
ներինց մեկը ուրախացնեմ մեզ մի՛նչուսմանակամ շրջանկաւ
բնութեամբ Արագածի վորպիտութեամբ, քե վուկանակա-
նութեամբ, քե յերկրաբանութեամբ և քե համաբանութեամբ
վերաբերութեամբ: Իսկ քե չճանճաբանա, բացի սոցանից
գործ դնել և ջերմաչափ և ծանրաչափ և մագնիսյան սլաֆ և
մանրացույց, յեթե ուշադիր լինի Արագածի բույսերին,
տունկերին և նրա վրա ապրող կենդանիներին, այն ժա-
մանակ մեզ կմնա ՎՈՉ ՄԻԱՅՆ ՇՆՈՐՀԱԿԱՆ ԼԻՆՆԵԼ ՆՈ-
ՐԱՆԻՑ (այսինքն՝ Արագածից Վ. Դ). ԱՅԼ ՅԵՎ ՊԱՐՄԵՆԱԼ
ՆՈՐԱՆՈՎ ՅԵՎՐՈՊԱՅԻ ԱՌԱՋ: *)

Մ. ՆԱԼԲԱՆԴՅԱՆ «Յերկեր»։ Էջ 181

Հայնաճաճալ Արարատյան դաշտում զեմ-հանդիման կանդ-
նած են յերկու հնագույն լեռներ, վորոնք դարեր շարունակ ա-
ռատ աղբյուր են հանդիսացել մարդկային յերեվակայութեան
համար: Դարեր շարունակ բազմաթիվ կիսավայրենի ցեղեր և հին
աշխարհի քաղաքակրթված ազգեր են անցել նրանց փեշերով,
նրանց մասին հորինելով բազմաթիվ առասպելներ, յերգեր ու
վիպասանություններ:

Արարատը — վիշապագունների հայրենիքը — անհրապույր,
քարքարոտ, դեմերով լի, իսկ Արագածը՝ ընդհակառակը, ջրառատ,
սառնորակ աղբյուրներով, կանաչի և ծաղիկների բուրմունքով,
հստակ լեռնային ողով:

Հին սար է Արարատը, դրա համար ել ասում ենք «Ալե-
հեր Արարատ», ձյունածածկ, սպիտակափառ:

Վերջան հոյակապ լեզենդներ կան կապված այդ սարի հետ...

Ալեհեր Արարատն առաջին անգամ իր լանջերին հյուրընկա-
լել է ուրարտական տիրակալներին իրենց հորդանքերով:

Խալդական հզոր պետությունն ստեղծողը, հին արևելքի խո-
շոր տիրակալը, Վանի թագավորութեան հիմնադիրը՝ Արգիշտին,
վորի անվան հետ են կապում խալդագետները նաև Արագած սարի

*) Ընդգծումներն իմն են.

անվան ծագումը, մեր թվագրությունից 7—8 դար առաջ Արա-
րատի վրայով է անցնում դեպի հյուսիս, իր աշխարհակալան
ծրագրերն իրագործելու համար:

Արարատյան բարգավաճ դաշտում դեպի յերկինք խոյացող
սրածայր Արարատի գագաթները հայ ժողովրդի պատմութեան
լուռ վկաներն են յեղել յերկու հազարից ավելի տարիների ըն-
թացքում: Արարատի հետ է կապված յեղել համաշխարհային
ջրհեղեղի և Նոյի տապանի առասպելները:

Ահա թե ինչու յերկար տարիներ այդ սարը համարվել է
«սրբազան» սար, և վերելքը դեպի նրա գագաթները՝ անհնարին:

Յեվ այդ է պատճառը, վոր Արարատը դեպի իրեն է գրա-
վել բազմաթիվ խոշոր գիտնականների, ինչպիսի նաև հայ ժողո-
վրդի պատմիչներին՝ սկսած հնագույն ժամանակներից:

Սակայն Արարատը հայ ժողովրդի յերգերի և առասպելնե-
րի մեջ հայտնի չէ վորպես «Ազատն Մասիս»: Ո՞վ կարող է տի-
րել Արարատյան ազատ յերկիրը, քանի կա «Ազատն Մասիսը»,
վորտեղ ապրում են հզոր քաջքերը, վորոնք պաշտպանում են
իրենց բնակավայրը մարդկային ներխուժումից և խորն անդունդ-
ներն են քաշում, տանում՝ յուրաքանչյուրին, ով կհամարձակվի
վոտք կոխել նրա նվիրական սահմանները:

Այսպես է պատկերել Մասիսը հայ ժողովրդի պատմագիր
Մովսես Խորենացին: Ահա այս «մութ աշխարհում», «քաջքերի»,
«վոգիների» մութ քարանձավներում է շղթայված Արտավազդը
վորի շղթաները ամրացնում են դարբինները և թույլ չեն տալիս,
վոր նա դուրս գա, աշխարհը կործանի:

«Յեթե դու վորսի յելնես դեպի ազատ Մասիսը, քեզ կբռնեն
քաջքերը, կտանեն ազատ Մասսի վրա, այնտեղ կմնաս և լույս
չես տեսնի» (Մովսես Խորենացի):

Կամ՝ ինչպես բանաստեղծ Հ. Հովանիսյանն է գրում.

Ջարկեցեք, դարբիններ, կռանը սալին,
Ջարկեցեք կռանը—շղթայքն ամրանան,
Անիծյալ արքայի կապանքն ամրանան,
Ջարկեցեք, դարբիններ, կռանը սալին:

Ահարկու ամպերն յեկան ժողվեցան,

Ծեր Մասյաց ճակտին սև քող փաթթեցին.

Գողում է փոթորիկ գազանի նման,

Հառաչում, սուլում է կատաղած քամին:

(Հով. Հովհաննիսյան, «Բանաստեղծություններ», Էջ 67):

Ահա այսպես, հայ ժողովուրդը վոչ մի լավ խոսք հունի Արա-
րատի մասին, վոչ մի յերգ ու գովասանք, այլ ընդհակառակը՝
անեծք և նզովք ունի:

Այլ և Արագածը: Արագածի մասին հայ ժողովուրդը և նրա
ստորոտին ապրող բոլոր ժողովուրդները—աղբընջանցիները, քըր-
դերը—միայն մի բան են ասում՝ «Չան Արագած»:

Յազ գյալանդան	(Գարնան գալով)
Ջիչազլարը աչլըր,	Ծաղիկները բացվում են,
Բու դաղլարըն	Այս սարերի
Սարդարի սան, Ալագյազ:	Սարդարն ևս դու, Ալագյազ):

Արագածի հոյակապ ջրաբաշխական սիստեմը, վոր կյանք և
տալիս ջրագուրկ ընդարձակ տարածությունների, հնչյունի յե նրա
ստորոտին ապրող ժողովուրդներին հնազույն ժամանակներից,
սառնորակ աղբյուրները, վորոնք գետնի տակով հակայական
տարածություններ հոսում են գետի շրջակա գյուղերը, այս բո-
լորը հանդիսացել են այն հզոր ուժը, վորի շնորհիվ սիրել և աշ-
խատավոր ժողովուրդն այդ սարը և սրտաբուխ յերգեր և հյու-
սել նրա մասին.

Արագածը բարձր տեղ և,
Զուրը հիվանդի դեղ և:

Արագածը Արարատի նման «քաջքեր» և «դևեր» հունի.
Արագածի վրա կան լեռնային մեղմիկ ավազոդ գեփյուռ, քաղց-
րահնչուն մանիներ, սեր և գուրդուրանք, լեռնային գետակների
կարկաչ և ծաղիկների անուշ բուրմունք: Ահա թե ինչու հայ խո-
շորագույն լիրիկ, տաղանդավոր բանաստեղծ Ավետիք Իսահակ-
յանը իր բանաստեղծական մեծ ներշնչումներն ստանում է Արա-
գածից: Պոետն իր սրտի քնքույշ լարերով, վեհ հուզումով յերգում
է Արագածը: Ամենայն իրավամբ կարելի չե ասել, վոր հայ խո-
շորագույն բանաստեղծն իր լավագույն յերգերի ներշնչումներն
ու մտահղացումներն ստանում է Արագածից՝ հատուկ տեղ տալով
Արագածի մանիներին.

Արագածը՝ աստղերի մեջ՝
Ազամանդե թազը զլխին,
Սարերեն վեր, ամպերեն վեր,
Թիկն և տվել զմբուխ—գահին:

Մինամ—հավքի թևեր ունիմ,
Թունիմ կ'երթամ Արագած.
Ճակտիս աստղե պսակ ունիմ,
Սրտիս միջին—զառ յերազ:
Կամ՝

Արի գիրկս, մարմար Զարոս,
Թուչենք, յերթանք Արագած:

Արագածը մեր յերկրի բոլոր սարերի մեջ ամենից լայնա-
նիստն է, ամենից հարուստն իր առատ բուսականությամբ և
ծաղիկներով: Արագածի վրա հաշվում են մոտ 10 հազար զանա-
զան տեսակի ծաղիկներ:*)

Մինչև հյուսիսային ամենաբարձր գագաթը (4096 մետր ծ.
մակ.), քարածերալերին, հովիտների մեջ և բլուրների կատար-
ներին, ձյունաշերտերի արանքներին, ամեն տեղ և ամեն քայ-
լափոխում հանդիպում ենք բազմաթիվ անուշահոտ ծաղիկների:
Պատկերավոր ասած՝ կանաչ գոգերի սառ և Արագածը: Մինչդեռ
Կովկասյան լեռնաշղթայի ամենացածր գագաթներն անգամ, դեռ
Յ հազար մետր բարձրությունից, ծածկված են հովիտենական
ձյունաշերտերով և սառցադաշտերերով, ինչպես որինակ՝ Ելբրուս
սարի հարավային լանջին Ազաու սառցադաշտը, Դոնդուզ—Որու-
նի, Կադրեկի լանջերը և այլն. այստեղ, Արագածի վրա, ընդհակա-
ռակն է—ամառվա ամիսներին ամենաբարձր գագաթներին ծա-
ղիկներ են ծաղկում, և գագաթների տակ գիշերելը մեծ հաճույք է
պատճառում տուրիստներին: Քառագագաթ Արագածի ամենա-
բարձր լանջին, մինչև 3600 մետր բարձրության վրա, ամառվա
բոլոր ամիսներին կոլտնտեսային հոտն է արածում և մեր յեր-
ջանիկ յերկրի կոլտնտեսական հովվի լիաթոք յերգն է հնչում:

Դուռն Արագած, ավաստ վահան,
Կայծակեղեն թրերի,
Դագաթներդ՝ բյուրեղ վահան
Թափառական ամպերի:

*) ՍՄՄ Դիտությունների ակադեմիայի բրիգադը, ակադեմիկ Լեբե-
դելի գլխավորությամբ, 1932 թ. հատուկ ուսումնասիրության յեթափայլ
Արագածը գեոլոգիական և բուսաբանական տեսակետից: Ուսումնասիրության
արդյունքները գետնիցված են յերկու սովոր հատորներում (ուսանքեն լեզվով),
վորտեղ մանրամասն նկարագրված են նաև Արագածի ծաղիկները:

Մեզ ժայռերդ՝ արծվի բուն,
Լճակներդ՝ լույս—փերուզ,
Առուններդ՝ մեջքիդ փայլուն,
Պերճ գոտիներ վոսկեհյուս:

Աղբյուրներդ գիշեր ու գոր
Խոսքի բռնված իրար հետ,
Վտակներդ՝ գիւ ու գլոր,
Արբիշումե փեշերեդ:

Թիթեռներդ՝ հուր հրեղեն,
Թռչող—ծաղիկող ծաղիկներ,
Զառ ու զարմանք յերազներին,
Պոկված ծվեն—ծվիկներ:

Ծիրանավառ դուն թագունի,
Բուրմունքների դուն աղբյուր,
Ծաղիկներդ հազար գույնի,
Հազար անուն, հազար բույր:

(Ավ. Իսահակյան)

Արագածն ունի մի քանի հովիտներ. Արեմտյան կողմում
ե, նիզ գավառում (այժմ Ապարան) Գեղհովիտը (Դալիչայի
հովիտը), վորտեղից հոսում ե «Կարկաչահոս ու ծիծաղագնաց»^{*)}
Գեղհովիտ գետակը. Քաղցր ջրերի հովիտը, Լճակ-
ների հովիտը, Սև ջրի հովիտը, իսկ նրա հակառակ կող-
մում ընկած ե Մանթաշի հովիտը, վորտեղով հոսում ե Կարկա-
չուն կոչված փոքրիկ արագավազ գետակը, վորը թափվում ե Ախու-
րյան գետի մեջ: Մանթաշի հովիտը Արագածի ամենագեղեցիկ
հովիտներից ե, վորտեղ բուսնում են վայրի շուշանը, լեռնային
կակաչը և բազմաթիվ այլ ծաղիկներ:

Մանթաշին նվիրած իր բանաստեղծության մեջ մեր մե-
ծանուն բանաստեղծը գովում ե այդ «յերազհովիտը», նրա
զմբուխտե որորոցը և լուսափթիթ, մետաքս-ծածկոց ծաղիկները,
նրա բյուրեղ զանգերին նմանող աղբյուրները, հուրհավքերը
արծաթ թևերով, վորոնք վոսկե հեքիաթներ են պատմում դյու-
թական աշխարհներին և բանաստեղծին «նանի» են ասում:

^{*)} Ավրան. Վայրարառ:

Ե՛յ, Մանթաշի յերազհովիտ;
Դուն, զմբուխտե որորոց,
Ծաղիկներդ լուսափթիթ՝
Վերաս մետաքս—վառ ծածկոց:

Աղբյուրներդ՝ բյուրեղ զանգեր,
Հովերդ անուրջ կեքերն,
Մոռացումի թովիչ յերգեր,
Հովերդ անուշ կորորեն:

Հուրհավքերդ՝ թևերն արծաթ,
Կտուցները՝ լալ-մարջան,
Ինձ կպատմեն վոսկի հեքիաթ,
Աշխարհներն դյութական:

Ալմաստ առուն, մոր պես անքուն,
Նանիկ կասե, որ, որ, որ.
Անուշ նանին զառ մանկության,
Նանի, նանի, որ, որ, որ:

Բնությունը լեզու յե ստանում Իսահակյանի մոտ, Արագա-
ծը նրա համար դառնում ե իր իղձերի, հույզերի և հույսերի
թարգմանը: Նա հանդստություն ե գտնում Մանթաշի փեշերին,
Մանթաշի թռչուններին և գիմում իրեն հետ խոսելու, իր սիր-
տը սիրունու նման յերկնք տանելու:

Հե՛յ, Արագած, ալ-լալ հագել,
Ու՛ր կը թռնիս իմ յերգիս պես,
Մտիս խորքեն յելել—կանգնել
Յերկնք կերթաս իմ սիրուս պես:

Քու լալազար ծիծղուն ծաղկունք
Իմ վարդ սերեն բույր կառնեն,
Զառ Մանթաշի թև ու թռչունք
Իմ բլրուկն ձեն կառնեն,
Հե՛յ ջան, հա ջան,—ցողն ու աղունք
Մտիս խորքեն ծին կառնեն:

Այնուհետև Արագածի պերճ գորգերն ու ծաղկունքը այսպես
ե յերգում Ա. Իսահակյանը:

Արագածը իրար վրա
Իր պերճ գորգերն և փռել,
Պերճ գորգերով քար ու քոսայ
Գյուղերի պես զառ-զուգել:

Վառ վարդերի տոնն և այսոր,
Հաբա ու աղջիկ զարգարուն՝
Պտույտ կուգան որոր-որոր
Վարդափթիթ լանջերում:

Ու աղափսի կը թոցնեն՝
Ձյունների պես սալիտակ,
Իրար վրա շուր կցանեն,
Աղբյուրներն անապակ:

Պոետի նուրբ հոգու համար այնքան դյուրթիչ ու հմայիչ և իր հայրենի յերկրի ամեն մի գեղեցիկ անկյուն և, հատկապես, իր սիրած Արագածը, վոր ցանկություն և հայտնում մեռնելուց հետո թաղվել Արագածի լանջերում, ծաղիկների բուրմունքի մեջ:

Յես վոր մեռնեմ, ինձի թաղեք
Ալագյաղի լանջերում,
Վոր Մանթաշից հովերը գան,
Վրաս հեկան ու յերթան:

Ճմռան ամիսներին Արագածը դառնում և անմատչելի. նրա զագաթները և լախանիստ լանջերը, մինչև շրջակա դաշտավայրերը, ծածկվում են սպիտակ սալանով. սառչում են գետերը, փոքրիկ լեռնային խաղաղ ու անդորր լճակները, փակվում են ճամբաները, և հաղորդակցությունը բնակելի վայրերի մեջ դառնում և անհնարին: Ահա թե ինչու բանաստեղծ Հովհաննես Հովհաննիսյանն իր մի բանաստեղծությամբ արտահայտում և իր յարից հեռու ապրող սիրահարի փափագը, հույսը, թե յերբ պետք և բացվեն Արագածի «սարի ճամբեր»-ը, վոր նա գնա, հասնի իր յարին:

Ալագյաղ բարձր սարին,
Ձին ա կիսվել կատարին,
Մարի ճամբեր, բաց ելեք,
Եթամ, հասնեմ իմ յարին:

(Հ. Հովհ. «Յերկերի ժողովածու», I հատ., էջ 158):

Այդպես և յերգում և մտածում Արագածի մասին նաև ժողովուրդը:

*
*
*

Ամեն տարի, թե բքաշունչ ձմռանը, թե ամառվա արևակեղ ամիսներին, հարյուրավոր յերիտասարդ տուրիստներ և ալպինիստներ վերելքներ են կատարում դեպի Արագածի կատարները:

Արագածը, սկսած իր ստորոտից մինչև չորս գագաթները, դարձել և մեր ժողովրդի համար մի հաճելի զրոսավայր: Հազարավոր կուտնտեսականներ իրենց հոտերով ամբողջ ամառն անց են կացնում Արագածի վրա:

Այժմ, յերբ մենք թերթում ենք անցյալ դարի նշանավոր ճանապարհորդների՝ Աբիխի, Վազների, Պաստուխովի և մյուսների նկարագրությունները, մեզ զարմանալի և թվում, թե ինչպիսի խորհրդավորությամբ են նկարագրում այդ գիտնական-ճանապարհորդներն իրենց կատարած վերելքները դեպի Արագածի գագաթը:

Ռուս հայտնի տոպոգրաֆ Պաստուխովը, վորն Արագած և բարձրացել 1848 թվին, պատմում և, վոր իրենց առաջնորդում եյին զինված կողակներ, և վոր նրանք փրկվեցին քյուրդ ավազակների հարձակումից միմիայն շնորհիվ իրենց ուղեկցող այդ կողակների:

Այժմ աուրիստական խմբերը գիշերում են Արագածի պառհական բոլոր ծերպերում՝ բացթյա, թավշյա կանաչի վրա, գլզլան աղբյուրների և արագանոս գետերի մոտ:

Կուտնտեսային հոտը պահապանների կարիք չունի, այն պահպանվում և միմիայն պատահական գայլերից, կամ նրանց խմբերից: Աղբբեջանցի, քուրդ և հայ յայլավորները ապրում են իրար կողքի, ողորդորդում Արագածի բարիքները հավասարապես, յերգում ու սիրում Արագածը, ինչպես բնահանուր և հարազատ մոր, վոր հավասարապես սնունդ և տալիս բուրբին:

Ահա թե ինչու Արագածը ժողովրդական գովերգության, հիացմունքի և սիրո առարկա յե դարձել դարերից ի վեր բոլորի համար:

Այսպես և յերգում Արագածը աշուղ Թոմաս-ողլին, վորն Արագածը նույնիսկ ամբողջ աշխարհի հետ փոխել է ցանկանում.

Յեղբայր, կուգես լավ իմանաս,
Մեր գուբեռնին Երեվան ա,
Երեվան կոչվում ա Կավկազ,
Մեր սարին կասեն Ալագյաղ:

Մայիս, հունիս այնտեղ ման գաս,
Դրախտային ծաղիկն ա խառ,
Ծաղիկ—ծաղկունք անպակաս,
Հարուստների կյանքն Ալազյադ:

Ուտեմ Ալազյադա մածուն,
Կաթի սերը խամառ մաքուն,
Շատ անուշ ա շվաքի քուն,
Ելյաթներու տուն Ալազյադ:

Ալազյադա ծաղիկ շատ ա,
Պաղ աղբրներ մեջն առատ ա,
Ամառ լավ ա, ձմեռ վատ ա,
Դրախտային դու Ալազյադ:

Թումաս-ողլի Գեվորգի բան,
Դարձյալ ախ կանեմ Ապարան,
Ամբողջ աշխարհ յեթե ինձ տան,
Բեզ չեմ փոխի, ջան Ալազյադ:

(«Հայ աշուղներ», էջ 365):

Շիրակի յերգիչ՝ աշուղ Շիրակը այսպես է յերգում ձկնե-
րով հարուստ գետերը, վողջ սարերի մեջ պատվական, բոլոր աղ-
բերի համար սիրելի, ամպերին հավասար, հոտավետ բուրաստան
Արագածը.

Անմահական հողիդ ու ջրիդ մեռնեմ,
Ծաղկունքով զարդարված, կայտառ Ալազյադ,
Լանջերիդ ման գալով կարոտս առնեմ,
Հոտավետ բուրաստան, պայծառ Ալազյադ:

Շուրջդ լի խոխովուն աղբյուր ու աղներ,
Ջրեր, թափեր, առուներ ու վտակներ,
Գետերումդ լիքն են պատվական ձկներ,
Դար ու փոսդ ծառ ու անտառ, Ալազյադ:

Բարձրացել էս ճիշտ ամպերին հավասար,
Համբուրում էս նոցա իբրև սիրահար,
Ջուրդ անմահական, քարերդ ջուհար,
Նաղիր ունես դու անմահական, Ալազյադ:

Շիրակն էմ, գովեստս ճիշտ ու իսկական,
Վողջ սարերի մեջը դու յես պատվական,
Ամենայն ժողովուրդ քեզնից բավական,
Դու էս անվանի ու մեծ սար, Ալազյադ:

(«Հայ աշուղներ», էջ 313):

Մեր աշուղներից շատ շատերը մեծ վոգեղորությամբ այժմ
յերգում են Արագածը, նրա ստորոտին ապրող ժողովրդի փառքն
ու պարծանքը, առատության և լիության սիմվոլը, համեմատելով
այն մեր յերկրի հզորության հետ, վորպես նոր կյանքի, փառքի
հասանելի զագաթ: Արագածի լանջին է ապրում աշուղ Աշխուժը,
վորը մանկությունից ճաշակել է Արագածի բարիքները, իր պա-
պերի հետ յայլա յե գնացել Արագածի կրճքին, ծծել է նրա անա-
պական ողբ և խմել սառնորակ ջրերը: Այժմ ձերացած աշուղ
Աշխուժը այսպես է յերգում.

Սիրուն գարնան գեղ թագունի անման,*)

Պսակներդ կյանքի զարդ են, Ալազյադ,
Կարկաչահոս աղբյուրներդ մայրական
Կրճքե բղխած անուշ կաթ են, Ալազյադ:

Ջով հովերի, ողի, ջրի հենարան,
Ամառային անուշ քնո ոլորան,
Գետակների, առուների յերգարան,
Վառ աստղերն ել քեզ կսիրեն, Ալազյադ:

Նեկտարաբուխ ծաղիկներդ հոգեշունչ,
Ձառ փեշերդ ծաղիկներ են վոսկեփունջ,
Կույսերի յերգ, հովվի սրինգ քաղցրահունչ,
Իրար խառնված՝ քեզ կգովեն, Ալազյադ:

Ճերմակ ամպեր քո շղարշն են հարսնային,
Շողն ու շաղը սուրբ քրտինքդ են դրախտային,
Ցողով արբած վարդերիդ բույր բնածին,
Սառած սրտին հուր կըշնչեն, Ալազյադ:

*) Այս վոտանավորը տպագրվում է առաջին անգամ. գրի շեմ առել
յես՝ հեղինակի բերանից, 1939 թ. Էքսպեդիցիայի ժամանակ, Ղազնաֆար
գյուղում:

Քս յերկնահոռազ վեհ կատարով աստվածադարձ՝
Մաքառել ես շանթերի դեմ միշտ հպարտ,
Զրվեժներդ կոհակները հորդառատ՝
Դաշտավայրիդ կյանքն ու շունչն են, Ալադյադ:

Աշխույժ յերգչիս սուրբ որորան հայրենի,
Նոր արևից քեզ աչքալույս արժանի,
Վաղորդյան զով հովերի հետ գեղանի
Բեզ նոր շողեր կը գուրգուրեն, Ալադյադ:

* *

Արագածն էլ ունի նույնքան հին պատմություն, վորքան
Արարատը: Արագածի վրայով են անցել նրան տիրելու նգա-
տակով, հին արևելքի բաղձաթիվ տիրակալներ:

Մովսես Խորենացին շատ գեղեցիկ բառերով է նկարագրում
Արագածը, անվանելով նրա լանջերից հոսող ջրերը «դեռահաս
աղջիկներին շրջանցող յերիտասարդներ», նկատի ունենալով, վոր
օտարը շրջապատող լեռների ստորոտների մոտ խիում են բազ-
մաթիվ հատակ աղբյուրներ, վորոնց ջրերը միանալով՝ կազմում
են հանդարտ գետեր ու շրջապատում լեռների ստորոտներն ու
դաշտերի շրջակայքը: Համաձայն Մովսես Խորենացու «Պատմու-
թյան» առասպելի, Հայկ Նահապետի ցեղից նրա վորդի Արմե-
նակը բնակություն է հաստատում Արագածի վրա, վորի անու-
նով և սարը կոչվում է Արագած—այդ մեր թվագրությունից
2026 տարի առաջ եր: Արմենակը իր ընտանիքի անդամների,
վորդիների մեջ է բաժանում Արագածը, և բարձրաձուլ է այն-
տեղ մի հրաշալի կուլտուրա: Ինչպես յենթադրում են, Արագածն
այն ժամանակ անտառապատ սար է յեղել և մինչև Արմենակ
Նահապետի այնտեղ բնակվելը՝ այս սարի մոտ, ինչպես և մեր
յերկրի զանազան տեղերում, յեղել է բնակչություն: «Մեր նախնի
Հայկի գալուց առաջ՝ մեր յերկրի շատ տեղերում ցիր ու ցան
ապրել են մոչ մեծ թվով մարդիկ» (Մ. Խորենացի, I գիրք,
զլուխ Ժբ.): Անշուշտ, Խորենացու այս առասպելն ուրարտական
ծագում ունի: Հայտնի յե, վոր մեր թվականությունից 7—8 դար
առաջ ուրարտական հզոր պետությունը արշավանք է կատարում
գեպի հյուսիս. իսկ այդ արշավողները՝ ապրում եյին մեր յերկ-
րի հարավում, Վանա լճի մոտերքում:

Ուրարտական հզոր տիրակալ Արգիշտին, անցնելով Արարա-

տի փեշերով, զալիս հասնում է Արագածի ստորոտները, գրա-
վում և իրեն է յենթադրում այստեղ ապրող բոլոր կիսավայ-
րենի ցեղերին, ամրացնում է այժմյան Ամրերդ ամրոցը, վորն
անշուշտ ուրարտական ծագում ունի: Արգիշտին այնուհետև անց-
նելով Քասախ գետի հովտով՝ գրավում է Արագածի արևելյան
լանջերը: Ամրացնելով այդ լանջերը Ղազնաֆար գյուղի մոտ,
նրա վերին մասում, Գեղհովիտի աջ և ձախ բարձրունքների գո-
կավորությունների մեջ կառուցում է ամրոցներ, ինչպես որինակ
Հուսարերդ, Ամանի ամրոցները և այլն, վորոնց անացողները
մինչև մեր որերը դեռ մնում են:

Ուրարտական տիրակալն այնուհետև Քասախի կիրճով և
Ապարանի ուսով դնում է մինչև այժմյան Ղանլինջ գյուղը և
այնտեղ կառուցում է Մարմաշենի՝ (այժմ Ղանլինջայի) ամրոցը,
վորտեղ մինչև որս ել պահպանվում է Արգիշտիի սեզագիր ար-
ձանագրությունն իր նվաճումների մասին:

Ահա միանգամայն իրավացի պետք է համարել գիտնական-
ների այն յենթադրությունները, վոր Արագածն առաջին անգամ
յուրջ ուշադրության է արժանացել ուրարտական հայտնի նվա-
ճող Արգիշտիի կողմից, ուստի Մովսես Խորենացու նշած այդ
Արմենակն էլ, վորպես առասպելաբանություն մեջ հիշվող մի
անձ, վոչ այլ վոք է, յեթե վոչ նույն ուրարտական Արգիշտին:

Արագածի գովերգումը հրաշալի պատկերներով և վոգեվո-
րություններով է նաև հինգերորդ դարի մի ուրիշ պատմիչ՝ Ղազար
Փարպեցիի: Այդ, ամենայն իրավամբ կարելի յե ասել, մի ար-
ձակ բանաստեղծություն է, գրված հայոց Արշակ Թագավորի հայ
յերկրից հեռանալու առթիվ, յերբ Հայաստանը կորցրեց իր ան-
կախությունը և բաժանվեց պարսիկների և հունաց աշխարհակալ
պետությունների միջև: Պարսիկներին անցան՝ «զրախտի նման,
Արշակունյաց ազգի սեփական, բնիկ կալվածները՝ Վաղարշապա-
սաղաքը, Արշակունյաց թագավորների մայրաքաղաքը...»: Այդ
առթիվ Ղազար Փարպեցին նկարագրում է շրջակա լեռները, և
այդ նկարագրությունն անշուշտ այստեղ վերաբերում է Արագա-
ծունքին և Արագածին:

«... Նրանց (այդ լեռների) բարձր զագաթներից հոսում
են առաւ ջրեր, գաշտերը ջրելով՝ լիառատությունը անուակաւ
մատակարարում են բնակչությանը ու յեր լիաբնակչութեւն լցված

Թանգավորական քաղաքին հասց և զինքի, անուշահոտ, քաղցրահամ բանջարներ և զանազան յուղալի սերմեր: Իսկ զեպի լանջակողմերն ու սարահարթ տեղերը, յեթե մի նոր տեսնող մարդ իրեն աչքերը դարձնի, հանդերձներ կկարծի, և վոչ թե ծաղիկների գույներ, փարածված համով ու հոտով: Նրանց թանձր ու առատ խոտերն արոտական, ընտանի անթիվ եղերի ու վայրենի, կատաղի կենդանիների խմբերին կշտացնելով՝ նրանց մորթիներն են թանձրացնում, գավաղները գերացնում և սլարարտությամբ ամբողջ մարմինը հաստացնում: Իսկ անշուշտ ծաղիկներին առատ հոտը նևտավոր, վորսասեր քաջ մարդկանց և ցերեկ գիշեր անդուհն ապրող հովիվներին առողջություն և պարգևում, խելքի գնալու-թյուն և զորացում ու նորոգում: Այնտեղ գտնվում են խելացի ու հմուտ բժիշկների ստուգադույն խոսքին համաձայն գեղերի ոգտակարության համար՝ զանազան տեսակ բույսերի արմատներ, և հիվանդություններն արագ բժշկող սպեղանիք, վորոնք յերկար ժամանակ ցավերի մեջ տանջվողներին տալիս են առողջություն: Իսկ զաշտերի՝ ամեն տեսակ բարիքներով չափազանց առատությունը գրավում, քաշում և աշխատասեր մարդկանց, ինչպես իշխանական հրամանով, և այս կամ այն բարիքով լիացնելով նրանց՝ միանգամայն հրապուրում ավելի ևս շուտով դեպի իրանց դառնալ:

Այսպիսի հրաշագեղ բարիքներով լիքն են ու առատ Արազածի հարավային լանջերը—պատմական Արազածոտնը, վորի մասին այսպիսի վառ գույներով և վագետությամբ պատմում և Ղազար Փարպեցին:

Այնուհետև հայ պատմագիր Ալիշանը, նկարագրելով Այրարատյան գեղեցիկ յերկիրը, այսպես և պատկերացնում Արազածը.

«Իբր ի կիսոյ մայիս ամսոյ ցվերջ կոյս սեպտեմբերի՝ յոյժ գեղեցիկ և զմայական երևոյթն ընծայէ լեռանն՝ օժանդակութեամբ ջուրց և օդոց յատակությամբ, քաղցրահոտ բուրմամբք, և երանգ երանգ ծաղկօք, յորս գեղինն և յաճախագոյն, այլ և կապուտագոյն Շուշանք վայրիք կամ Հիրիկք, շառափայլ Կակաչք՝ Բողք կամ Հոռոմ—երնջանք, Կաթնեղնիճք կամ Զանգակ-ծաղիկք, Զագախոտ սառնորակ... և այլք պես-պես յորոց՝ զմայլմամբ քաղէր բնասէրն Վաղնիք գերմանացի, յամի 1843... և այլն:

(Ալիշան՝ «Այրարատ», էջ 131):

Կամ մի այլ տեղ Ալիշանը գրում է:

«Զուրք և զեռք դաւառին (Արազածոտն գավառ—Վ. Դ.) զրեա-թէ բովանդակ ի մեծէ լեռնէ (Արազածի մասին է—Վ. Դ.) աստի-իջանհն և քնան ընդ ամենայն կողմանս, արբուցանելով զան-դատանս և դնչիւն»:

(Ալիշան՝ «Այրարատ», էջ 132):

Արազածի պատմությունը հայ ժողովրդի պատմության մեջ փառավոր է և կազմում: Մեր այս նյութից դուրս լինելով այդ հարցը, նրա լուսաբանումը թողնում ենք մի այլ ժամանակի: Այստեղ անհրաժեշտ ենք համարում հիշատակել, վոր Արազածը շրջապատված էր Հայաստանի յերեք պատմական գավառներով՝ մի կողմում Արագածոտն եր, մյուս կողմում՝ Շիրակը, իսկ յերրորդ կողմում՝ Նիդ (այժմյան Ապարան) գավառը: Այդ գավառները, ինչպես արդեն մի անգամ նշել ենք, դեռ հին ժամանակներից ունեցել են խիտ աղգաբնակչություն, վորոնց զխա-վար զբաղմունքն է յեղել հողագործությունը և անասնապահու-թյունը: Արազածն իր առատ ջրերով հողագործ գյուղացու ապ-րուստի առատագույն աղբյուրն է հանդիսացել, վորոգման բազ-մաթիվ տեսակներով: Արազածից հոսող առատ ջրերի շնորհիվ նրա փեղերին զարդացել է և ծաղիկ ալգեգործությունը, բանջարա-րուծությունը: Շիրակը հայտնի յե յեղել իր հացահատիկային մշակութայններով, այդ առատության մասին ժողովուրդն ասել է՝ «Թէ քո Շարայի որևորն է, մեր Շիրակայ ամբարն չեն»:

(Յեթե քո վորևորը Շարայինն է, մեր ամբարները Շիրակինը չեն): Ինչպես պատմում և մեզ Մովսես Սորենացին, այդ շատա-կեր Շարան Հայկ Նահապետի թոռն է յեղել: Արմենակի հաջորդը՝ Արամայիսը, «Բագածին ու շատակեր Շարային տնով-տեղով ուղարկեց Արագած լեռան հյուսիսային կողմերը, Ախուրյան գետի մոտ մի պտղաբեր ու-րնդարձակ դաշտ, վոր նրա անունով հետո կոչվեց Շիրակ»:

Շարայի վորևորմությունը հայ ժողովրդի մեջ առակ էր դարձել, և մինչև հիմա էլ Շիրակի հայ գյուղացիները շատակեր մարդու մասին այդպես են ասում: Այս առասպելից յերևում է, վոր Շիրակի գավառը անցյալում յեղել է նույնքան պտղաբեր, վորքան այսօրվա Շիրակը:

Նիդ գավառի լեռնաբնակ ժողովուրդները՝ հայերը, քրդերը,

20771-59

աղբբեջանցիները, վորոնց զխաւոր զբաղմունքն ե յեղել խաշ-
նարածությունը, առատության բարեքներն ստացել են իրենց
սիրելի Արագածից, ինչպէս հարազատ մորից:

Ամառը Արագածի թափշաղատ, բուրալից լանջերը ծածկ-
վում են հարյուրավոր սպիտակ վրաններով և քարաշեն տնակ-
ներով: Հազարավոր աշխատավոր գյուղացիներ բարձրանում են
յայլաները, վորտեղ ամբողջ ամառվա ընթացքում առատ կերկա
իրենց անասունների համար: Աշնան սկզբին իրենց սայլերը,
ձիերը բարձում՝ իջնում են յայլաներից, բեռնավորված յուղի,
պանրի հսկայական պաշարներով:

Այժմ, յերբ խորհրդային կարգերը հաղթանակել են գյու-
ղում, Արագածի վրայից անհետացել են նախկին բեզերի և աղա-
ների ոբաներն ու յայլաները: Այժմ այնտեղ արածում են կո-
տնտեսային հոտերը, և նախկին ճնշված ու լքված չորանի մեկա-
մաղձոտ ու հուսակտուր մեղեդիներին փոխարեն Արագածի գազաթ-
ների տակ հնչում են նոր մարդու ազատ ու լիաթող յերգերը, նոր
ուրախ ու յերջանիկ սոցիալիստական կյանքի սրտաբուխ յերգը:
Յեւ հայ շինականի՝

«Դարդա լացեք, սարի սմբուր,
Ալվան-ալվան ծաղիկներ»-ի
կամ՝

«Սև մութ ամպեր ճակտիս դիզվան,
Դուժման հագար, Ալագյազ»-ի փոխարեն,

Այժմ կարկաչուն աղբյուրների, սարի սմբուլների, շուշան-
ների բյուրավետ միջավայրում հնչում ե կոտնտեսական հովվի
սրտաբուխ յերգը, իր իսկ կողմից հորինված.

...Ալագյազին դիպավ շողը,

Տրակտորը քցին խողը,

...Կուլակի խոր կողը:

Այ տրակտոր, խան տրակտոր,

Շուտ արի մեյդան, տրակտոր:

(«Հայկ. խորհրդ. ֆուլկլոր», ԵՋ 90):

Ալագյազ բարձր տեղ ա,

Ջուրը հիվանդի դեղ ա,

Չորան սիրածին առավ,

Ինչ լավ ման գալու տեղ ա:

Բյուրական գյուղի կոտնտեսական Մելիք Մարտիրոսյանը
գովաբանում ե Արագածը, վորը սոցիալիզմի յերկրում ամբող-
ջապէս ծառայում ե ժողովրդին, դարձել ե մատչելի: Յեթե հին
կոլտուրան բարձրանում եր մինչև 1200 մետր բարձրության,
վորտեղ կառուցվում եյին ամրոցներ, ինչպէս ամենաբարձր Ա մ-
բերդ ամրոցը, ապա նորը՝ սոցիալիստականը բարձրացել ե
մինչև 3250 մետր բարձրության, վորտեղ կառուցված ե Խորհրդ-
գային Միության մեջ բարձր ողբերգութաբանական կա-
յաններից մեկը, Սև լճի ափին, վորտեղ տարվա բոլոր ա-
միսներին խորհրդային մարդիկ դիտումներ են կատարում՝ ի-
րենց ծառայությունը մատուցելով խորհրդային առաջավոր գի-
տությանը: Արագածի հարավային լանջերին ընկած Բյուրական,
Որդով, Դըղըր, Խնաքու և մյուս մի շարք գյուղերի բնակիչնե-
րից շատ շատերը, վորոնք իրենց յայլաներից ավելի բարձր չե-
յին գնում, այսօր մեծ սիրով են ուղեկցում խորհրդային յերկ-
րի բոլոր մասերից յեկող տուրիստներին դեպի Արագածի գա-
զաթները, անգամ ձմեռվա դաժան սառնամանիքների ժամա-
նակ: Ահա թե ինչու մեծ սիրով նրանք յերգում են Մելիք Մար-
տիրոսյանի հորինած յերգը.

Ալագյազ բարձր սար ե,
Ջորս հաջանե բոլոր քար ե.
Շորագողի վրեն դար ե,
Ջուրդ լաջն ե, ջան Ալագյազ:

Ամպեր կուգան քուլա-քուլա,
Ջորս գազաթը բռնված մառախուղ ա,
Քամիդ չորս կողմից կուգա,
Ջուրդ համեղ ե, ջան Ալագյազ:

Փագաթը բարձր չե, յերկար,
Արարատին միշտ նման ե,
Քարը վոսկեղեն գոհար ե,
Ջուրդ սառն ե, ջան Ալագյազ:

Ռուսաստանից մինչև Հայաստան
Նմբողջ Յեվրոպան գարմանա,
Դազաթիդ վրա մարդրկ բնակվեցան,
Ողիդ համար, ջան Ալագյազ:

Գաղաթիվ բնութանված ե չորախ,
Այժմ դու մեզ հետ խոսի,
Դեռնիք տակ ունես վոսկի,
Շատ ուրախ ենք, ջան Ալազյապ:

Բյուրականն արին ըստանցի,
Քո վրեն տնակ շինեցին,
Հայ, վրացի բնակվեցին
Ոգիդ համար, ջան Ալազյապ:

Մեկիք Մարտիրոսյանից գովասանում:
Մայիս-հունիս այնտեղ ման գաս,
Նոր բանաստեղծ կգառնաս,
Մեկ հավա յես, ջան Ալազյապ: *)

Յերկար դարեր շարունակ հայ ժողովրդի մեջ պատմվել և
և հետագայում սերնդից-սերունդ ե անցել Լուսավորչի կանթեղի
առասպելը, վորն իբր թե կախված ե յերկնքից, Արագածի վրա,
առանց պարանի: Ինչպես հայտնի յե մեզ հայ ժողովրդի պատմ-
մությունից, մեր թվագրության IV դարի սկզբում մեծ հեղա-
շրջում կատարվեց մեր ժողովրդի կյանքում, յերբ հռչակավոր,
քաղաքակրթված Տրդատ մեծի որդի, նրա արքունական քաղա-
սուզար Գրիգոր Լուսավորչի ջանքերով, քրիստոնեությունը
մուտք գործեց Հայաստան: Մի քանի տասնյակ տարիներ շա-
րունակ քանդվում եյին հին հեթանոսական կուտները՝ մեհյան-
ները, և նրանց փոխարեն արմատավորվում եր քրիստոնեյական
յեկեղեցին, իր նոր, լուսավորչական քարոզներով: Այդ, իրոք,
վորոշ առումով կուլտուրական և քաղաքական մեծ հեղաշրջում
եր հայ ժողովրդի կյանքում, առաջադիմական մեծ քայլ եր, վորը
կատարվում եր Գրիգոր Լուսավորչի և նրա հետևորդ-աշակերտ-
ների յեռանդուն ջանքերով: Ահա այդ Գրիգոր Լուսավորչի կան-
թեղի հայտնի առասպելն ե, վոր այսպես սերտ կերպով կապել ե
ժողովուրդն Արագած սարի հետ: Այդ կանթեղը վառվում ե այն
ժամանակ, յերբ մութը ծածկում ե հայոց աշխարհը, վառվում
ե՝ վորպեսզի լուսավորի հայոց «մութ յեղիբը» (Հ. Թուման-
յան):

*) Տղազբվում ե առաջին անգամ: Դրի յեմ առել յես Բյուրականում՝
1939 թ. ամսովս եթուդիգիայի ժամանակ: Վ. Դ.

յան): Արդյոք հայոց այդ «առնակ վիշտը» (Հ. Թումանյան)
պարսկական, արաբական, թուրք սելջուկների կամ այլ ոտաբ-
երկրյա բռնակալների կրնկի տակ հեծող յերկրի ժողովրդի հեծ-
կըլտանքը չե՞, անհույս հավատը դեպի յերկինք, դեպի անորոշը,
վորտեղից պետք ե լույս ծագի, վորտեղից պետք ե դա իր համար
ազատություն բերող մեծ ուժը:

Գուցե և՛ այսպես: Ահա յերեկոյան մթնշաղին, յերբ վերջա-
լույսի վերջին ցուլքերը սկսում են մարել և թագնվել հեռավոր
հորիզոնի հետևում, յերբ խավարի մռայլ քողը ծածկում ե Արա-
րատյան և Շիրակի դաշտերը, իսկ լեռների գոգում՝ ավաստանած
Ապարանի լեռնային գյուղերում՝ յերեկոյան ճրագն ե վառվում
իր աղոտ լույսով, Արագածի վրա, նրա չորս գագաթների մեջ-
տեղում մի յերկար ցուլք ե կախված լինում, վորը կարծես կան-
թեղ լինի՝ յերկնքից անանց պարանի կախված, վորը պատրաստ-
վում ե դիշերվա մթին դիմավորելու իր հրավառ լույսով և
լուսավորելու հայոց աշխարհը:

Մեր տաղանդավոր բանաստեղծները՝ Թե Հով. Հովհան-
նիսյանը և Թե Հով. Թումանյանը չեն մոռացել սրտառուչ տո-
ղեր նվիրելու նաև այս հրաշագեղ տեսարանին Արագածի վրա:
«Լուսավորչի կանթեղը» վերնագրով իր վոտանավորի մեջ այդ
յերեկոյն այսպես ե պատկերացնում Հով. Թումանյանը.

Կես դիշերին կանթեղը վառ,
Կախ ե ընկած յերկնքից,
Լուսավորչի կանթեղն անմար
Հայոց մթնած յերկնքից:

Կախ ե ընկած առանց պարան,
Արագածի կատարից,
Ու անդանից հակայական,
Լույս ե տալիս աշխարհին:

Լույս ե տալիս յերկար դարեր,
Ու վառվում են միշտ անշեջ,
Սրբի մաքուր արցունքները
Յուզի տեղակ նրա մեջ...

Վոչ մարդկային ձեռ կհասնի
Նա անավոր բարձրունքին,
Յեվ վոչ քամին կհանգցնի,
Վիշապ քամին անավոր:
(Թումանյան, յերկեր, էջ 60):

Իսկ խորհրդային յերիտասարդ շնորհալի բանաստեղծ Հով. Շիրազը «Լուսավորչի կանթեղը» (պարոդիա) վերնագրով իր բանաստեղծության մեջ, անդրադառնալով Արագածի վրա կախված կանթեղի առասպելին, բոլորովին այլ մոտեցում ունի*) Կարելի չէ ասել, վոր Շիրազի մոտ այդ ավանդությունը, վոր գալիս է մեր պապերից, սոցիալիստական լուսարձակի շողերի տակ իջնում է Արագածի դագաթից և լուսավորում է դարերից ի վեր թավար ու մութ գյուղական խրճիթները և նոր կուտուրան մըտցնում է ժողովրդի կենցաղի մեջ: «Գյուղական իդիոտիզմը», անկուտուրականությունը, ինչպես Կարլ Մարքսն է ասում, անցյալ հասարակությունների հատուկ գյուղական աշխատավորության այդ անտանելի դոյավիճակը, անհետ կորավ շնորհիվ Հոկտեմբերյան Սոցիալիստական Մեծ հեղափոխության: Այժմ մեր գյուղում նոր՝ սոցիալիստական ուրախ ու յերջանիկ կյանքն է տիրում, վորը նոր կանթեղի՝ Շիր-կաթալի, խորհրդային Շիրակի ելեկտրիֆիկացիայի կրակներով և լուսավորվում:

Յեվ անա այժմ Շիրակի աշխատավոր ժողովուրդը, ինչպես նրա պապերը, ամեն յերեկո, վերջալուսի մարելուց հետո, այլևս չի նայում Արագածի կատարին և չի սպասում, վոր յերեկոյան աղջամուղջին կանթեղը վառվի այնտեղից, բարձրից, այլ սպասում է Շիր-կանալի հիդրոկայանին, թե յերբ բաշխման ախտակի մոտ կանգնած բանվորը կվորորի ելեկտրական անիվը, և մի ակնթարթում կվառվեն հազարավոր ելեկտրական կանթեղներ՝ Իլիչի բոցավառ կրակներով կվողողեն դաշտ ու գյուղ, զործարաններ ու հանքավայրեր և լուսի տոն կլինի հինա-

*) «Լուսավորչի կանթեղի» առասպելի ծագման մասին, գիտական հետաքրքիր անգեկություններ և տալիս Միք. Նալբանդյանը իր «Գրեթեկա» աշխատության մեջ, Հայ խոշոր դեմոկրատ գործիչը, Գեորգյավուսի ամբոցի ճարտագրերի մեջ պարփակված յերադում եր, թե յերբ կգա այն ժամանակը, յերբ հայ գիտնականները կուսումնասիրեն Արագածի վաղախոսություններ, իսկ ինքը գրում է «Լուսավորչի կանթեղի» կրոնական, վաղ գիտական ծագման մասին: Նա խիստ քննադատության յենթարկելով կրոնական միտաբանի շղարով ծածկված այդ առասպելի ծագումը, գիտական շատ հետաքրքիր անգեկություններ և տալիս, Արագածի դագաթին մի շարք բնական յեբեկությունների շնորհիվ յերբեմն կրակ յերհալու դեպքերի մասին, վաղ ժողովուրդն ընդունել է «Լուսավորչի կանթեղի» տեղ, իսկ յեկեղեցին շապել է օբյեկտիվորեն այդ, կրոնական բնույթ տալով այդ բնական յերեկոյթին, վաղ Միք. Նալբանդյանն անվանել է «Հեկմոտի կրակներ»: Այդ մասին մանրամասն կգրվի մեր «Արագածի աշխարհագրությունը» աշխատության մեջ, վորն այժմ պատրաստվում է պապերության համար: ՀԵՂԻՆԱ

վուրց Շիրակի բոլոր բնագավառներում: Իսկ Արագածն այսօր գրկում է միայն աստղերը և շեղանից գմբուխ սրբին ընկնում ցած: Ահա թե ինչպես է յերգում «Լուսավորչի կանթեղը» բանաստեղծ Հով. Շիրազը.

Յերբ վոր ջահել Արագածի ծեր գլխից
Իրիկունն է ծածկում Շիրակն ու հեռուն,
Ել վոչ մի աչք ցնորաբույր յերկյուղից
Ձի սպասում այն կանթեղի վառվելուն:

Ու չի վառվում յերկնաման կատարին
Վոչ մի կանթեղ, վոր վառվել եր դարերով
Աստվածավախ մեր պապերի ուղեղին՝
Իրրև ավանդ լցված վոսկե հուշաքով:

Սակայն գիտեմ՝ նախահայրերն իմ բոլոր
Իրենց հեռու խրճիթներից այն մթին,
Ամեն դիշեր յերաղել են գլխիկոր՝
Մի լույս կանթեղ տեսնել լեռան ճակատին,

Վոր բարձրունքից լույսը շող տար և շողեր
Կանթեղի պես ցուլար կյանքի խավարում.
Ու աստղեր են հանգել անթիվ ու դարեր,
Բայց կանթեղը լեռան գլխին չի վառվում:

Ու միշտ՝ յերբ ծեր Արագածի գահն արծաթ
Վերջալույսն է վոսկեգործում ու մարվում,
Բարձրունքներից յես նայում եմ մեր անթարթ
Կանթեղներին, վոր Շիրակից*) են վառվում:

Այդ պապերիս յերագներն են կյանք առել
Վոսկեբյուրեղ կրակներով Իլիչի,
Ու գիշերն է լույսից հեռու ծվարել,
Դարեր անցնեն՝ վոչ մի կանթեղ չի հանգչի:

Ու նիրհում է Արագածը յերկնքում
Լուսավորչի հին կանթեղը մոռացած...
Լոկ աստղերն են գրկում զլուին ու յերգում
Յեվ կարտից գմբուխտ սրտին ընկնում ցած:

(Հ. Շիրազ, Յերկեր, էջ 216—217):

*) Շիր-կանալից:

Պորհրդային Հայաստանի յերիտասարդ պոետները մեծ պատգոսով և վոգեկորությամբ են յերգում Արագածի լանջերին ծաղկող յերջանիկ կյանքի մասին, վեհ ու հպարտ Արագածի մասին և ամենամեծ նվերը Պորհրդային Յերկրի սրտին—Կրեմլին, Սոցիալիզմի Մեծ Գործի ղեկավարներին—Արագածից են տանում։ Այսպիսի տողեր կարելի չէ գտնել մեր յերիտասարդ բոլոր զրոյների մոտ։

Նշանակալից են յերիտասարդ բանաստեղծ Սարմենի հետեւյալ տողերը՝ նվիրված Արագածին.

—Ո՛վ Արագած, Հպարտ ու վեհ,
Գնում եմ յես Կրեմլը վառ,
Ի՞նչ ես տալիս՝ տանեմ նվեր
Մեր ցնծության, մեր հոր համար։

—Իմ լանջերին անվերջ հնչող
Յերջանկության յերգ ու տաղից
Փնջիւր յերգեր արեաշող,—
Ահա ընծաս յերախտալից։
(Սարմեն, «Նվեր», էջ 2)։

Հայ յերաժշտագետներից Արագածը սիրել և և Արագածի մասին յեղած ժողովրդական յերգերը մշակել և հայ շինականի յերգի տաղանդավոր յերգիչը՝ Կոմիտասը։ Նա յերգեր և հորինել Արագածի լեռնաբնակ քրդերի կյանքից, քրդական դյուլթիչ սըրընգի վրա, վորն այսոր ել այնքան հմայիչ կերպով հնչում և Արագածի լանջերին։

Անշուշտ, այդ վեհ իդեան եր, վոր նրան մղում եր դեպի Արագածի լանջերը, քրդական, ադրբեջանական և հայկական որաներում լինելու և մոտիկից ծանոթանալու նրանց կյանքին և կենցաղին, լսելու նրանց յերգն ու տաղը լեռների գրկում, տեսնելու Արագածի վեհանիստ գիրքը Արարատյան դաշտի կենտրոնում, գիտելու նրա գազաթից մեր հոյակապ լեռնաշխարհը։

Յերբ յերաժշտագետ Կոմիտասը 1910 թվին յերկրորդ անգամ բարձրանում և Արագածի գազաթը, ի շարս մյուս յերգերի, ինչպես՝ «Սարերի վրով գնաց» և այլն, գրում և նաև «Ալագյաղին» վերնագրով քաղցրահնչուն յերգը։

Հայ ժողովրդի լավագույն պոետները, պատմիչները, յերաժշտագետները և բաղմաթիվ այլ բնագավառների ականավոր

գործիչներ, ինչպես նաև յեվրոպայի ականավոր գիտնականներ բաղմաթիվ վերելքներ են կատարել դեպի Արագածի կատարները և մեծ գոհունակությամբ ու վոգեկորությամբ բանաստեղծական սրտառուչ տողեր են նվիրել և բաղմաթիվ նկարագրություններ են գրել հրաշալի Արագածի մասին։

Հեռու չե այն ժամանակը, յերբ Արագածի բոլոր լանջերը կծածկվեն տուրխատական ճամբարներով և հանգստյան տներով, վորտեղ սոցիալիստական յերկրի յերջանիկ մարդը կվայելի Արագածի բոլոր հրաշալիքները։

Ա. Լ. Ա. Գ. ՅԱ. Զ.

Մտռախլափառ քո գագաթդ,
Կրճքից համեղ ե քո կաթդ
Ծըծում եր Աշոտ Յերկաթ,
Ցույց տո՛ւր, քո արձան, ջան Ալազյադ:

Համբերդն ու Արխաշան,
Սև բերդն ե մեծ նշան,
Տիրում եր Սմբատ իշխան,
Ո՞ւր ե իշխանդ, ջան Ալազյադ*):

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՅԵՐԳԵՐ Ա. Լ. Ա. Գ. ՅԱ. Զ. Ի ՄԱՍԻՆ *)

...Ալազյադին զխալավ շողը,
Տրակտորը քցին խողը
...Կուլակի խոր կողը:
Այ տրակտոր, խան տրակտոր,
Շուտ արի՛ մեյդան, տրակտոր:
(«Հայկական խորհրդային Ֆոկլոր», էջ 90)

Ալազյադը տուն ունիմ,
Մեջը վոսկե սյուն ունիմ,
Քաշվե՛, քյոփոզլու գյադա,
Քեզսես հազար շուն ունիմ:

(Բողղանովկայի շրջանի Փ. Խանչալի գյուղի գեղջկուհի Վարվառա Բդոյան)

Ալազյադ բանցր սարին
Ձյուն ե կիտվել կատարին,
Արի՛, Թառվան, թե տո՛ւր ինձ,
Թըռնեմ խասնեմ իմ յարին:

(Կոտայքի շրջանի Յելզովան գ. գեղջկուհի Սրբուհի Հակոբյան)

Ելել եմ Ալազյադը,
Կողքիս կախել եմ սաղը,

*) Գրի ե առնված 1939 թվի Արագածի գավառադիտական երազերի ցիւղի կողմից:

**) Այս յերգերը նույնությամբ գրի յե առել իմ խնդրանքով ընկ Վարդ Բդոյանը: Վ. Դ.

Ձեմ առնի մալամաղը,
Կերթամ կընկնեմ Արաղը:
(Կարբեցի Մկրտիչ Միմոնյան)

Ծաղկավանքա դշերը,
Սորովածի շէրը,
Ծոցդ մտնեմ քշերը,
Պաշեմ խալ-խալ թշերը:
(Մուղնեցի Տ. Պողոսյան)

(ՁԱՆԳՅՈՒՂՈՒՄՆԵՐ*)

Ծաղկավանքա դշերը,
Ձան, գյուլում, ջան, ջան,
Սորովածի շէրը,
Ձան, ծաղիկ, ջան, ջան:
Մեռնեմ բող-բող ունզիդ,
Ձան, գյուլում, ջան, ջան,
Ո՛ւր են կարմիր թըշերդ,
Ձան, ծաղիկ, ջան, ջան:

Ծաղկավանքա ձորեր են,
Ձան, գյուլում, ջան, ջան,
Մեր բաղի խնձորեն են,
Ձան, ծաղիկ, ջան, ջան:

Քամի տվեց վեր գըցեց,
Ձան, գյուլում, ջան, ջան,
Շեկ յարիս մոլորել եմ,
Ձան, ծաղիկ, ջան, ջան:

Ծաղկավանք ձյուն է գալիս,
Ձան, գյուլում, ջան, ջան,
Ծաղիկ մեր տուն է գալիս,
Ձան, ծաղիկ, ջան, ջան:

*) Այս և մյուս ժողովրդական յերգերը Արագածի մասին գրի եմ առել
յես 1939 թ. ամառը Արագածի եքսպեդիցիայի ժամանակ:

«Ձանգյուլումները» գրի է առել ընկ. Սուգավերդյանը (Ունաւանք
գյուղից): Վ. Դ.

Գյուղից փախան կուտակներ,
Ձան, գյուլում, ջան, ջան,
Բարի խաբար է գալիս,
Ձան, ծաղիկ, ջան, ջան:

Ալագյաղ բարձր տեղ ա,
Ձան, գյուլում, ջան, ջան,
Ջուրը հիվանդի դեղ ա,
Ձան, ծաղիկ, ջան, ջան:

Չորան սիրածին առավ,
Ձան, գյուլում, ջան, ջան,
Ինչ լավ ման գալու տեղ ա,
Ձան, ծաղիկ, ջան, ջան:

Ալագյաղ սառն աղբյուր,
Ձան, գյուլում, ջան, ջան,
Արծաթե թաս, վոսիկ ջուր,
Ձան, ծաղիկ, ջան, ջան:

Մեկ յես խմեմ, մեկը դու,
Ձան, գյուլում, ջան, ջան,
Սիրով լինենք յես ու դու,
Ձան, ծաղիկ, ջան, ջան:

Ալագյաղ բարձր տեղ ա,
Ձան, գյուլում, ջան, ջան,
Չորս բոլորը լավ դեղ ա,
Ձան, ծաղիկ, ջան, ջան:

Իմ սիրածը վոր ինձ տան,
Ձան, գյուլում, ջան, ջան,
Յես ել կասեմ լավ տեղ ա,
Ձան, ծաղիկ, ջան, ջան:

Ալագյաղի ծառերը,
Ձան, գյուլում, ջան, ջան,
Սուրու սուրու գառները,
Ձան, ծաղիկ, ջան, ջան:

Գառները յարս ե պահել,
Զան, գյուղում, ջան, ջան,
Իմ սերը սրտումս ե պահել,
Զան, ծաղիկ, ջան, ջան:

Խնձոր ունեմ՝ կծած ա,
Զան, գյուղում, ջան, ջան,
Զորս կողմը արծաթած ա,
Զան, ծաղիկ, ջան, ջան:

Արեւս ուզեց՝ չտվի,
Զան, գյուղում, ջան, ջան,
Ասի՝ յարի ղրկած ա,
Զան, ծաղիկ, ջան, ջան:

Ծաղկավանք ծաղիկ չկա,
Զան, գյուղում, ջան, ջան,
Իմ յարին մայրիկ չկա,
Զան, ծաղիկ, ջան, ջան:

Աղջի, քո յարին բռնի,
Զան, գյուղում, ջան, ջան,
Ուրիշին իման չկա,
Զան, ծաղիկ, ջան, ջան:

Աղջի, անունդ Շուշան,
Զան, գյուղում, ջան, ջան,
Արի տամ քեզի նշան,
Զան, ծաղիկ, ջան, ջան:

Բու գեյրեն ե խշխշան,
Զան, գյուղում, ջան, ջան,
Մատանիս տամ քեզ նշան,
Զան, ծաղիկ, ջան, ջան:

Կարմիր կովը ղըրմզի,
Զան, գյուղում, ջան, ջան,
Ծախեմ տամ քեզ բուռնուզի,
Զան, ծաղիկ, ջան, ջան:

Բուռնուղը հախ եմ արել,
Զան, գյուղում, ջան, ջան,
Պատիցը կախ եմ արել,
Զան, ծաղիկ, ջան, ջան:

Կանգնել ես նավի վրա,
Զան, գյուղում, ջան, ջան,
Զինարի ծառի վրա,
Զան, ծաղիկ, ջան, ջան:

Թուխլիկ կեպի յեա դրել,
Զան, գյուղում, ջան, ջան,
Շեկլիկ քյանքյուլիդ վրա,
Զան, ծաղիկ, ջան, ջան:

Աղջի, անունդ ինչ ա, ասա,
Զան, գյուղում, ջան, ջան,
Հագիդ մինթանեն խաս ա,
Զան, ծաղիկ, ջան, ջան:

Ես երկոր ա՝ չեմ տեսել,
Զան, գյուղում, ջան, ջան,
Մի քիչ իմ խեղդ խոսան,
Զան, ծաղիկ, ջան, ջան:

ԶՐՈՒՅՑ ԱՐԱԳԱՆԻ ՀԵՏ

Ու թե տուած, սարեկ դառած, սար եմ կանչել յեա մանկուց,
Շատ եմ վազել ու յերազել սարի անտառն հինավուրց. *)

Սիրով անմեռ նայում եմ դեռ Արագածին սպիտակ,
Ծով Շիրակի զանծերով լի լեռնաշխարհը վոտքիս տակ,

—Ու՞ր ես քար, պճնազարդող զով անտառներն այն շքեղ,
Շանթն ե զարկել, կյանքից զրկել, թե, մարդկային մի հին ցեղ:

Յեվ՝ լսում եմ սուտակաղեմ Արագածի ձայնը խուլ:

«—Տերն հողվորից դաշտը խլեց, նրան թողեց սարն ամուլ:

*) Հազարամյակներ առաջ անտառներ են սոսափել Շիրակի լեռների վրա

ՆԱԽԵՐԳ

Իմ Արագած, Շիրակի մայր,
Մորս նման անարատ,
Կյանք ես բղխում, կաթով ցողում
Իմ հայրենի հողն ազատ:

Ծաղիկներդ սաինքներդ են,
Ու թող ծծեմ յես կրկին,
Վոր մանկանամ վտարերիդ առի,
Թիթեռ դառնա իմ հողին:

Վոր յերբ անցնի, չճանաչեմ
Իմ սիրածին աչազեղ,
Մոռանամ սերն ու չախրեմ,
Ուրախ ճախրեմ ամեն տեղ...

(Հ. Շիրազ)

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0338445

27643

904

ԳԻՆԸ 2 Ռ.

В. ДАРЬЯН

ԱՐԱԴԱՆ ԵՒ ԱՐՄՅԱՆՏԵՍԻ ՍՈՒՅՈՒՆ

Սոցիալիզմ

Երևան,

տիպ. Սոցիալիզմի. Երան № 127

1940